

Paweł Pałka

Prałatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 18/1-2, 125-145

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. PAWEŁ PAŁKA

PRAŁATURY I KANONIE KATEDRALNEJ KAPITUŁY CHEŁMSKIEJ OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO

Już w tym czasie gdy duchowieństwo należące do kapituły prowadziło życie wspólne (*vita communis*) wśród członków kapituły zaczęto rozróżniać prałatów i kanoników. Pierwsi z nich mieli początkowo udział w jurysdykcji zakresu zewnętrznego i płynące stąd pierwszeństwo przed kanonikami. Z czasem do grona prałatów zaczęto zaliczać i tych członków, którzy nie pełnili już *de facto* obowiązków związanych z wykonywaniem jurysdykcji, lecz zachowali tylko tytuły dawnych urzędów kapitulnych dających im prawo pierwszeństwa w kapitule¹.

Badania nad dziejami średniowiecznych kapituł polskich wykazują, że od samego ich powstania obok kanoników znani tu byli również prałaci². Tak zawsze było również i w katedralnej kapitule chełmskiej obrządku łacińskiego powstałej w pierwszej połowie wieku XV³. Wyraźnie świadczy o tym zarówno jej akt fundacyjny wydany przez króla Władysława Jagiełłę w Borzysławicach 12 lipca 1429 r.⁴ jak późniejsze materiały źródłowe dotyczące tej kapituły⁵.

A. Prałatury kapitulne.

Wśród prałatur kapituły chełmskiej daje się wyróżnić dwa ich rodzaje: wprowadzone razem z erekcją tej kapituły, oraz powstałe w okresie późniejszym. Stąd też płynnie ich podział na prałatury

¹ Por. S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj kapituł polskich*, Kraków 1912, s. 81—84.

² Tamże.

³ P. Pałka, *Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, XVII (1970) 15—19.

⁴ Akt ten opublikował ks. P. Kałwa w „Kwartalniku Historycznym”, XLVII (1933) 73—77 (*Przywilej fundacyjny Władysława Jagiełły dla Kapituły chełmskiej z 1429*).

⁵ Świadczą o tym zwłaszcza protokoły posiedzeń kapitulnych (*Acta Act. Cap. Chelm.*), dokumenty erekcyjne prałatur i kanonii późniejszej fundacji oraz dekrety reformacyjne biskupów zachowane w Archiwum Kurii Biskupiej Lubelskiej (AKBL).

pierwotnej i późniejszej fundacji (*antiquae et novae foundationis*)⁶. Pierwsze z nich były fundacji królewskiej, drugie ufundowane w okresie późniejszym przez duchownych.

1. Prałatury pierwotnej fundacji.

Pierwotną ilość prałatur w kapitule chełmskiej ustalili wspomniani wyżej przywilej fundacyjny króla Władysława Jagiełły wydany w Borzysławicach 1429 r. W myśl bowiem tego przywileju w skład tej kapituły obok kanoników mieli wchodzić również dwaj prałaci: prepozyt czyli proboszcz (*prepositus*) i dziekan (*decanus*). Tytułem uposażenia prałaci otrzymali tu po 10 marek rocznie z cła chełmskiego pobieranego w Hrubieszowie oraz część ziemi ornej i łąki przyznanej kapitule wsi Parypsy (Parzypszy)⁷. Ta liczba prałatur przetrwała tu do roku 1638, to jest do czasu wprowadzenia do kapituły trzeciej prałatury zwanej archidiaconatem⁸. Przez cały czas istnienia kapituły chełmskiej prepozyt zajmował pierwsze miejsce *tam in choro quam in capitulo*. Dziekan bowiem następował po nim wyprzedzając wszystkich prałatów późniejszej fundacji⁹. Prawo patronatu nad prałaturą prepozyta przysługiwało królowi Władysławowi Jagielle i jego następcom. Stąd też przy jej zawakowaniu kandydata wysuwał król, a biskup chełmski udzielał mu instytucji kanonicznej. Zgodnie z przyjętymi normami obowiązującego wówczas prawa warunkiem uzyskania tej prałatury była konieczność posiadania doktoratu i szlacheckiego pochodzenia¹⁰. Do prepozyta należała piecza nad należyтым sprawowaniem sakramentów i posług duszpasterskich w kościele katedralnym¹¹. On z zasady zwoływał posiedzenia kapitulne i na nich przewodniczył jak również ustalał porządek tych posiedzeń¹².

Godność prepozyta w kapitule chełmskiej przetrwała do końca istnienia tej kapituły aczkolwiek po śmierci jej ostatniego prepozyta Aleksandra Trembińskiego (1796) prałatura ta wakowała już do czasu zniesienia kapituły chełmskiej (1807)¹³.

⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 2, fol. 31.

⁷ Por. ks P. *Kałwa*, jak wyżej.

⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 21 v.

⁹ Ten porządek zachowany jest w protokółach posiedzeń kapitulnych i spisach członków kapituły.

¹⁰ Taki wymóg był stosowany i w innych kapitułach.

¹¹ AKBL. A. 165 *Visitatio Generalis Ecclesiae Chelmsensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski A. D. 1796 peracta*, fol. 15.

¹² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol. 31.

¹³ *Directorium Officii Divini pro dioecesi Helmensi et Lublinensi* z roku 1797 zaznacza: „Praepositura vacat”.

Godność dziekana, tak jak i prepozyta, była obsadzona z prezydenty królewskiej. Do jej obowiązków należała piecza nad niższym klerem katedralnym należącym do kolegium wikariuszy. Przy pomocy seniora tego kolegium dziekan miał czuwać nad tym, aby nabożeństwa chórowe regularnie i według przepisów liturgicznych były odprawiane. On też miał dbać o to, aby wikariusze katedralni wiedli życie przykładowe i swoim zachowaniem zarówno w świątyni jak i poza nią byli zbudowaniem dla wiernych. On rozstrzygał spory między nimi i udzielał upomnień wykraczającym przeciwko porządkowi i zaniedbującym się w swoich obowiązkach¹⁴. Godność dziekana, podobnie jak i prepozyta, przetrwała tu do końca istnienia tej kapituły. Ostatnim jej dziekanem był Wawrzyniec Józef Złoba Czerczycki, biskup nominat, sufragan chełmski, prezentowany na tę godność przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, zmarły 13 XI 1805 r. w Łukowej¹⁵.

2. Prażatury późniejszej fundacji

Pierwotna liczba prażatur w kapitule chełmskiej utrzymała się do pierwszych dziesiątków XVII wieku. W latach 1638—1696 powstały tu nowe prażatury w liczbie pięciu a mianowicie: archidiaconat, kustodia, scholasteria, kantorat czyli primiceriat i kancelerstwo. Wszystkie te prażatury, podobnie jak i prepozytura i dziekanat, przetrwały do końca istnienia kapituły chełmskiej, aczkolwiek niektóre z nich wakowały w ostatnich latach istnienia tej kapituły¹⁶. W świetle znanego materiału źródłowego nie da się już dzisiaj utrzymać zdania zarówno Niesieckiego¹⁷, jak i Chodyńskiego¹⁸, za którym opowiada się również Silnicki¹⁹, że liczba prażatur w kapitule chełmskiej dosięgała tylko sześciu. Kustodia bowiem, którą wyraźnie pomijają dwaj pierwsi autorowie, zaprowadzona została tu — co niżej będzie wykazane — już w roku 1642, jako druga prażatura późniejszej fundacji i odtąd zarówno na posiedzeniach generalnych jak i partykularnych często jest wymieniana²⁰. Prażatury późniejszej fundacji zajmowały w zasa-

¹⁴ Te obowiązki przypomina wyraźnie dekret reformacyjny bpa Józefa Eustachiusza Szembeka z r. 1738. AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1247.

¹⁵ W. Pawelec, *Biskupstwo Chełmskie*. „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, XVII (1935) s. 26.

¹⁶ Świadczy o tym *Directorium Officii Divini pro dioecesi Helmensi et Lublinensi* z lat 1800—1807.

¹⁷ K. Niesiecki, *Korona Polska*, Lwów 1728, t. I, s. 67.

¹⁸ S. Chodyński, *Chełmskie biskupstwo o.ł.*, W: *Encyklopedia Kościelna*, t. III, s. 244.

¹⁹ T. Silnicki, *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 143.

²⁰ Acta Act. Cap. Chelm.; Nr. 1, fol. 183 v, 193 v; Nr. 2, fol. 1, 6, 9, 20, 86 v, 91 v; Nr. 3 fol. 1, 21, 71 v, 200, 267; Nr. 6, fol. 69, 77, 100 v.

dzie miejsce w chórze i kapitule w kolejności ich powstania. Niemniej jednak znany jest tu wypadek, iż kapituła odmawiała scholastykowi pierwszeństwa przed później wprowadzoną do kapituły prałaturą kanclerza. Świadczy o tym nie tylko spór, jaki toczył z kapitułą scholastyk Antoni Junosza Zawadzki²¹, lecz także zachowany zapis prałatów i kanoników na wstępie księgi protokołów kapitulnych z lat 1752—1782²². Ten ostatni wykazuje, iż w chwili jego zestawienia scholastykowi przyznawano miejsce nie tylko po kanclerzu lecz również i po kantorze²³. Sprawę pierwszeństwa scholastyka definitywnie rozstrzygnął biskup Józef Eustachiusz Szembek, który stojąc na gruncie aktu fundacyjnego przyznał scholastykowi miejsce bezpośrednie po kustosz²⁴. Odtąd porządek prałatur późniejszej fundacji ustalił się definitywnie następująco: archidiacon, kustosz, scholastyk, kanclerz i kantor²⁵.

a) Archidiaconat

Archidiacon, jako godność kościelna, był pierwszą z kolei prałaturą późniejszej fundacji w kapitule chełmskiej. Do jej erekcji przyczynił się Jan Lipski, dziekan płocki i proboszcz rzepliński. W roku 1638 przeznaczył on bowiem na ten cel sumę 5000 florenów polskich, zabezpieczając ją na dobrach wsi Przeworsko, położonej w województwie Bełzkim²⁶. On też — uzyskawszy dyspensę od wymaganego stopnia doktora — został pierwszym archidiaconem w kapitule chełmskiej i w takim charakterze występuje już na kapitule generalnej *Purificationis B. M. V.* 1638 roku²⁷. Samo jednak zatwierdzenie tej fundacji i formalna erekcja tej godności kapitulnej przez biskupa Remigiusza Koniecpolskiego nastąpiła dopiero następnego roku²⁸. W tymże czasie fundator tej prałatury został zobowiązany do wybudowania w ciągu trzech lat siedziby dla archidiacona przy kościele katedralnym w Krasnymstawie, gdzie archidiacon powinien rezydować. W myśl aktu erek-

²¹ AKBL: Rep. 64, teka 10, n. 1568; A. 129 *Acta Consistorii Chelmen-sis 1748—1753*, fol. 33—34.

²² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 2 nl.

²³ Tamże. Kolejność podanych tu prałatur jest następująca: prepozyt, dziekan, archidiacon, kustosz, kanclerz, kantor, scholastyk.

²⁴ AKBL. Rep. 64, teka 10, n. 1568.

²⁵ W takiej kolejności podaje już zawsze późniejsze wykazy członków kapituły. Por. *Catalogus Praelatorum et Canonicorum Ecclesiae Cathedralis Helmensis* z lat 1793—1800.

²⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 18. AKBL. A. 111. *Acta Consistorii Chelmen-sis* (1632—1640), fol. 398 v.

²⁷ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 21 v.

²⁸ Odpis dokumentu erekcyjnego tej prałatury podaje *Liber Capituli Cathedralis Chelmen-sis continens erectiones praelaturarum Capituli et Canonicorum*, fol. 1 (AKBL. A 9).

cyjnego archidiakon otrzymał miejsce w chórze i kapitule bezpośrednio po dziekanie. Miejsce to zatrzymali wszyscy późniejsi archidiakonowie przez cały czas istnienia kapituły chełmskiej. Prawo patronatu nad tą pralaturą zastrzeżone zostało zarówno biskupowi jak i jego kapitule. Biskup bowiem miał w przyszłości przedstawiać na tę godność dwóch kandydatów — możliwie z rodziny fundatora — obdarzonych stopniem doktora teologii lub prawa kanonicznego, a kapituła dokonywała wyboru jednego z nich i wybranego przedstawiała biskupowi do zatwierdzenia²⁹. Tak ustalony wybór kandydata uległ niebawem pewnej zmianie. Akta kapituły wskazują bowiem, że czasem kapituła wysuwała dwóch kandydatów a biskup zatwierdzał jednego z nich³⁰. Do obowiązków archidiakona należało dokonywanie co trzy lata wizytacji całej diecezji. Wizytacje te archidiakon miał przeprowadzać w imieniu biskupa i jemu miał przedkładać akta i sprawozdanie z dokonanych czynności. Ponadto miał on egzaminować kandydatów do święceń oraz asystować biskupowi przy ich udzielaniu i przy innych pontyfikalnych celebracjach³¹. Miał on wreszcie być jakby *oculus episcopi*, w tych sprawach które dotyczyły karności duchowieństwa i wiernych. Uposażenie tej pralatury miał stanowić dochód z sumy fundacyjnej Jana Lipskiego oraz dochód z parafii Rzeplińskiej, która w akcie erekcyjnym została złączona z tą pralaturą, jako jej prebenda i fundum. Godność archidiakona w kapitule chełmskiej kolejno piastowali: Jan Lipski³², Jakub Rostkowski³³, Walenty Turoboyski³⁴, Stanisław Podchodowiński³⁵, Jan Wrowiecki³⁶, Adam Kożuchowski³⁷, Paweł Chotecki³⁸, Konstanty Czulski³⁹, Michał Wierzyński⁴⁰, Jan Bobrykowicz⁴¹, Melchior Jan Kochanowski⁴² oraz Józef Malczewski⁴³. Ten ostatni po zniesieniu kapituły chełmskiej w roku 1807 w takim charakterze przeszedł do kapituły katedralnej lubelskiej⁴⁴.

²⁹ Tamże.

³⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 69.

³¹ AKBL. Rep. 64, teka 15, n. 2275.

³² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 21 v.

³³ Tamże, fol. 185 v.

³⁴ Tamże, Nr. 2, fol. 32 v.

³⁵ Tamże, Nr. 3, fol. 69.

³⁶ Tamże, fol. 151.

³⁷ Tamże, fol. 166.

³⁸ Tamże, fol. 241

³⁹ Tamże, Nr 4, fol. 20

⁴⁰ Tamże, Nr 4, fol.

⁴¹ Tamże, Nr. 5, fol. 2 nl.

⁴² Tamże, Nr. 6, fol. 2 nl.

⁴³ Tamże, Nr. 6, fol. 69.

⁴⁴ Wymienia go *Catalogus Cleri saecularis Dioecesis Lublinensis* z 1808 r.

b) *Kustodia.*

Drugie miejsce wśród prałatur późniejszej fundacji zajmowała kustodia. Prałatura ta erygowana tu została w 1642 r.⁴⁵ Fundusz na jej uposażenie dostarczył Sebastian Andryszewski, doktor praw, kanonik i proboszcz chełmski, ofiarując na ten cel sumę 2500 fl. pol. zabezpieczoną na dobrach Podhorce. Zobowiązał się on również, podobnie jak uprzednio archidiakon, do wybudowania w ciągu trzech lat domu przy katedrze, gdzie rezydować mieli prałaci obdarzeni tą godnością. W uznaniu tych zasług fundator tej prałatury został mianowany pierwszym kustoszem w kapitule chełmskiej, otrzymując miejsce bezpośrednio po archidiakonie⁴⁶. Po raz pierwszy w takim charakterze występuje on na partykularnej kapitule zielonoświątkowej 1642 r.⁴⁷ Wprawdzie dla szczupłości uposażenia tej prałatury akt erekcyjny wydany przez biskupa Pawła Piaseckiego dopuszcza możliwość jej zniesienia niemniej jednak przetrwała ona tu do końca istnienia kapituły chełmskiej. Ostatnim jej piastunem był Jan Kanty Lenczowski, biskup abderytański, sufragan lubelski, zmarły 1797 r., który tę godność otrzymał w 1789 roku i piastował ją do śmierci⁴⁸.

Obsadzenie wakującej prałatury odbywało się w ten sposób, że kapituła przedstawiała dwóch kandydatów na tę godność, a biskup zatwierdzał jednego z nich i udzielał mu instytucji kanonicznej⁴⁹. Obowiązkiem kustosza było czuwanie nad szatami i sprzętem liturgicznym służącym do sprawowania kultu Bożego w świątyni katedralnej. Miał się on troszczyć o czystość nie tylko w samym kościele, lecz także w kaplicach i zakrystii. Jemu też była zlecona piecza nad skarbcem katedralnym⁵⁰. Dekret reformacyjny biskupa Wojciecha Leszczyca Skarszewskiego z 1796 r. przypomina kustoszowi o obowiązku corocznego sprawdzania inwentarza kościoła katedralnego i notowanie strat w nim powstałych. W myśl tego dekretu czynności tej kustosz winien dokonywać w czasie kapituły zwoływanej na uroczystość Rozesłania Św. Apostołów w obec-

⁴⁵ Odpis aktu fundacyjnego znajduje się w AKBL. A. 9. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis continens erectiones praelaturarum Capituli et canonicorum*, fol. 2.

⁴⁶ Takie miejsce określa akt erekcyjny.

⁴⁷ AKBL. A. 113. *Acta Illmi et Rmi Dni D. Pauli Piasecki, Illmi Pstrokoński (1642—1655)*, fol. 18.

⁴⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 6, fol. 64. Por. też *Catalogus Praelatorum et Canonicorum Ecclesiae Cathedralis Helmensis zamieszczony w Directorium Officii Divini pro Dioecesi Helmensi et Lublinski* z 1804 r.

⁴⁹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 69.

⁵⁰ AKBL. A. 9. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis continens erectiones praelaturarum Capituli et Canonicorum*, fol. 2; AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Cathedralis Helmensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyca Skarszewski, A. D. 1796 peracta*, fol. 15.

ności delegata kapituły i wice-kustosza. Ten ostatni powoływany na to stanowisko spośród niższego duchowieństwa katedralnego, z urzędu wyręczał kustosza w jego obowiązkach ⁵¹.

c) *Scholasteria*

Trzecią z urzędu prałaturą późniejszej fundacji w tej kapitule była scholasteria. W aktach kapitulnych pierwszą wzmiankę o niej spotykamy pod rokiem 1654 ⁵². Z protokołu zielonoświątkowej kapituły generalnej tegoż roku dowiadujemy się, bowiem, że Andrzej z Bzitego Bzicki, doktor obojga praw, kanonik sandomierski, a proboszcz i oficjał łukowski, poznawszy zamiar erygowania scholasterii w kapitule chełmskiej, wyraził chęć jej uposażenia sumą 12.000 florenów polskich. W zamian za to pragnął on nie tylko przyznania mu godności pierwszego scholastyka w kapitule chełmskiej, lecz także zabezpieczenia w przyszłości prawa prezentowania na tę godność osób z rodziny Bzickich gdyby w chwili opróżnienia scholasterii odpowiedni kandydaci z tej rodziny byli w gronie kanoników chełmskich ⁵³. Mimo przyjęcia tych warunków przez kapitułę i przyznania scholastykowi w kapitule precedencji przed wszystkimi kanonikami, w spisach obecności na zebraniach kapitulnych scholastyk figuruje dopiero od roku 1664 ⁵⁴. Tłumaczy się to niewątpliwie tym, że Andrzej Bzicki mimo kilkakrotnych przynagleń ze strony kapituły zapowiedzianego uposażenia scholasterii dokonał dopiero w 1663 roku i to pod nieco zmienionymi warunkami. Świadczy o tym zarówno protokół kapituły generalnej odbytej na Zielone Świątki 1663 r. ⁵⁵ jak i sam akt fundacyjny sporządzony w Krasnymstawie tegoż samego roku ⁵⁶. Z tych ważnych źródeł do scholasterii chełmskiej dowiadujemy się, że Andrzej Bzicki zapisując na fundusz tej prałatury 10500 fl. pol. lokowanych na wsi Pankraczewice, prawo patronatu czynnego i biernego zastrzegł dla rodziny Bzickich linii męskiej. W myśl aktu fundacyjnego osoby nie należące do tej rodziny, aczkolwiek stanu szlacheckiego, wtedy tylko mogły być prezentowane na tę godność, gdy w rodzinie fundatora nie było odpowiednich kandydatów. Akt fundacyjny zobowiązywał też każdorazowo scholastyka do odprawienia miesięcznie jednej Mszy św. w intencji funda-

⁵¹ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Cathedralis Helmensis Crasnostaviae sitae per Adalbertum Leszczyc Skarszewski A. D. 1796 peracta*, fol. 15.

⁵² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 179.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Scholastykiem tu wspomnianym był Jan Urowiecki następca Bzickiego. AKBL. *Acta Act. Chelm.*, Nr. 2, fol. 38.

⁵⁵ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol 28—29.

⁵⁶ AKBL. Rep. 64, teka 5, n. 677.

tora a całą kapitułę do jednego aniwersarza rocznie. Mocą tej fundacji każdy scholastyk miał prawo do zwykłych dystrybucji kapitulnych dawnych i nowych na równi z innymi członkami kapituły, za co też dochody płynące z fundacji scholasterii miały iść do wspólnych dochodów kapitulnych, aby wszyscy jej członkowie mogli w nich partycypować stosownie do zasługi i pełnionych obowiązków⁵⁷.

Te dość dokładnie sprecyzowane warunki, przyjęte przez kapitułę na sesji generalnej zielonoświątkowej 1663 r., nie zapobiegały jednak w latach późniejszych powstawaniu sporów przy obsadzaniu tej prałatury. Spory te wynikały przeważnie stąd, że brak było wyraźnych dowodów na zatwierdzenie tych warunków przez ówczesnego biskupa Tomasza Leżańskiego (1658—1666) i najbliższych jego następców⁵⁸. W roku 1773 kapituła chełmska wystąpiła mianowicie przeciw Józefowi Reyowi, kanonikowi katedralnemu przemyskiemu, prezentowanemu na tę godność przez Nicefora Bzickiego, odmawiając mu prawa do tej godności jako nieważnie prezentowanemu gdyż nie należał on do grona kapituły chełmskiej. Swoje stanowisko uzasadniała kapituła przy tym nie tylko długoletnim zwyczajem prezentowania na tę godność kanoników chełmskich, lecz także wolą fundatora wyrażoną na kapitule zielonoświątkowej 1645 r.⁵⁹ Biskup Antoni Onufry Okęcki, przed którego forum spór ten został wniesiony, nie uznał jednak tych zastrzeżeń kapituły jako sprzecznych z aktem fundacyjnym scholasterii z 1663 roku⁶⁰. W kilka lat później znowu, bo w 1777 roku Ignacy Marcin Chabrowski, kanonik honorowy chełmski, przed forum tegoż biskupa zaskarżył ważność prezenty na godność scholastyka dokonanej przez wyżej wzmiankowanego Bzickiego na rzecz Jana Miłobędzkiego, prebendarza kaplicy Trzech Króli w kolegiacie warszawskiej. Nieważności tej prezenty dopatrywał się on w tym, że Jan Miłobędzki wbrew wymogom aktu fundacyjnego scholasterii nie należał do rodziny Bzickich. Powód ten był podstawą do uznania tej prezenty za nieważną⁶¹. Godnym wreszcie uwagi był tu spór z 1752 roku prowadzony przez Antoniego Junoszę Zawadzkiego z kapitułą o pierwszeństwo przed kanclerzem Wawrzyńcem Czulskim *tam in choro quam in capitulo*⁶². Spór ten bowiem, jak wyżej było zaznaczone, dał okazję do autorytatywnego wyjaśnienia przez biskupa Józefa Eustachiusza Szembeka, iż scholastykowi na mocy aktu fundacyjnego przysługuje tu precedencja w kapitule

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ AKBL. A. 136. *Acta Curiae Episcopalis Helmensis annorum 1771—1778 stante Episcopatu Antonii Onuphrii de Okęcie Okęcki*, fol. 184—208.

⁵⁹ Tamże, fol. 193

⁶⁰ Tamże, fol. 203

⁶¹ Tamże, fol. 362—389.

⁶² AKBL. Rep. 64, teka 10, n. 1568.

nie tylko przed wszystkimi kanonikami, lecz także i przed kanclerzem⁶³. Był to zdaje się jedyny, krótkotrwały zresztą, zatarg na tym tle w kapitule chełmskiej. Akta kapitulne bowiem więcej o tego rodzaju sporach nie wspominają, a w spisach członków kapituły scholastyk z zasady wymieniany jest bezpośrednio po kustosz⁶⁴. W tym samym okresie akta kapitulne i konsystorza chełmskiego wspominają również o innych wypadkach zakwestionowania prezenty na tę prałaturę dokonanej przez Kajetana Bzickiego. Dotyczyły one mianowicie Jana Lenczowskiego, kanonika honorowego chełmskiego⁶⁵ i Karwickiego Franciszka Dunina, kanonika sandomierskiego oraz proboszcza i oficjała łukowskiego⁶⁶. Ten ostatni jednak swoje prawo do tej godności obronił i przez długie lata był jej piastunem⁶⁷.

Zasadniczym obowiązkiem scholastyka kapitulnego, jak sama jego nazwa wskazuje, była troska o szkolnictwo kościelne w diecezji⁶⁸. Ten obowiązek spoczywał niewątpliwie również na scholastyku kapituły chełmskiej, aczkolwiek akt erekcyjny nic na ten temat nie zaznacza. Z chwilą sprowadzenia jezuitów do Krasnostawu przez bpa Świącickiego i założenia tam kolegium (1688) na jezuitach spoczywała główna troska o nauczanie w szkołach⁶⁹. Zgodnie z dekretem reformacyjnym bpa Józefa Eustachiusza Szembeka z 1738 r. scholastyk miał jeszcze czuwać nad tym, aby jezuiti wraz ze swoim kolegium wywiązywali się należycie z przyjętych zobowiązań ustalonych w umowie z kapitułą w 1697 r.⁷⁰ Po kasacie jezuitów i ich kolegium jemu została zlecona przez bpa Wojciecha Skarszewskiego opieka nad szkołą parafialną w Krasnymstawie. Miał on troszczyć się o to, aby nauczanie i wychowanie religijne młodzieży w tej szkole przebiegało należycie oraz aby nauczający zawsze dawali dobry przykład swym wychowankom⁷¹.

Przez cały czas istnienia kapituła chełmska liczyła kilkunastu scholastyków. Wywodzili się oni przeważnie z grona kapituły. Jedni z nich przy tym godność tę piastowali do śmierci, inni z god-

⁶³ AKBL. Rep. 64, teka 10, n. 1568

⁶⁴ Wykazują to protokoły posiedzeń kapitulnych od 1664 roku do końca istnienia kapituły chełmskiej.

⁶⁵ AKBL. 142. *Acta Iudiciaria Prlis Rmi Josephi Malczewski Archidiaconi Cathedralis qua Iudicis Delegati*, fol. 100—110.

⁶⁶ Tamże, fol. 109.

⁶⁷ Był on ostatnim scholastykiem kapituły chełmskiej i w takim charakterze przeszedł do kapituły katedralnej lubelskiej.

⁶⁸ Por. ks A. Z., *Scholastyk*. W: *Encyklopedia Kościelna* ks Nowodworskiego, tom XXIV, s. 526.

⁶⁹ W. Pawelec, *Biskupstwo Chełmskie*. W: *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie*, XVI (1934) 140.

⁷⁰ AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1247.

⁷¹ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Cathedralis Helmensis Crasnostaviae sitae... per Skarszewski A. D. 1796*, fol. 16.

ności scholastyka przenoszeni byli na inne bardziej zaszczytne miejsce w kapitule. W aktach kapitulnych wspominani są następujący scholastyki: Andrzej Bzicki⁷², Jan Urowiecki⁷³, Kazimierz Stadnicki⁷⁴, Albert Zagurski⁷⁵, Samuel Orzechowski⁷⁶, Samuel Ozga⁷⁷, Kazimierz Świrski⁷⁸, Antoni Junosza Zawadzki⁷⁹, Grzegorz Otwinowski⁸⁰, Paweł Paprocki⁸¹, Józef Ray⁸², Roch Kwaśniewski⁸³ i Dunin Franciszek Karwicki⁸⁴. Po śmierci ostatniego z wymienionych scholastyków godność ta wakowała do końca istnienia kapituły chełmskiej⁸⁵.

d) Kanclerstwo.

Z kanclerstwem, jako godnością kapitulną, spotykamy się tu dopiero w drugiej połowie wieku XVII. Wprawdzie wcześniej jeszcze w protokołach kapitulnych występuje tu duchowny noszący nazwę kanclerza (cancellarius)⁸⁶ niemniej jednak nie może on być utożsamiony z później powstałą godnością kapitulną. Był on bowiem tylko sekretarzem kapitulnym wybieranym na okres jednego roku, chociaż niekiedy obowiązki te zlecane mu były również i w latach następnych⁸⁷. W latach 1634—1677 obowiązki te pełnili między innymi następujący kanonicy chełmscy: Jakub Piekoszewicz⁸⁸, Jakub Mietelski⁸⁹, Franciszek Malinowski⁹⁰ i Hieronim Brzeziński⁹¹. Za zasługi oddane kapitule na tym stanowisku otrzymali oni z kasy tej kapituły specjalne wynagrodzenie⁹².

⁷² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol. 36 v.

⁷³ Tamże, fol. 38 v.

⁷⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 77 v.

⁷⁵ Tamże, fol. 123

⁷⁶ Tamże, fol. 140.

⁷⁷ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 19.

⁷⁸ Tamże, fol. 122 v.

⁷⁹ Tamże, fol. 371

⁸⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 5, fol. 39.

⁸¹ Tamże, fol. 45.

⁸² Tamże, fol. 170.

⁸³ Tamże, fol. 197.

⁸⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 6, fol. 66 v.

⁸⁵ Ostatnia jego obecność na posiedzeniu kapitulnym wspomniana jest w r. 1798. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 6, fol. 121.

⁸⁶ Wzmiankują o nim zwykle protokoły posiedzeń kapitulnych na początku każdego roku. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 11, 12 v, 19, 27 v, 55, 78, 94 v, 103, 118, 129, 135 v, 152, 165.

⁸⁷ Przykładem może być Jakub Mietelski, który obowiązek ten pełnił przynajmniej od 1644—1650 r. AKBL, *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 94 v, 152 v.

⁸⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 11.

⁸⁹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 1, 94 v, 152 v.

⁹⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 154 v.

⁹¹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 45.

⁹² Przy wyborze na to stanowisko Mietelskiego o jego wynagrodze-

Powstanie kanclerstwa, jako jednej z prałatur tej kapituły, wiąże się z osobą Kazimierza Aleksandra Pogoralskiego, kanonika kamienieckiego, dziekana bełzkiego oraz proboszcza sokalskiego i maciejowskiego. W roku 1678 zapisał on kapitule sumę 6000 fl. pol. lokowaną na kahałach kowelskim i chełmskim na uposażenie tej prałatury⁹³. Roczny dochód od niej pobierany na uroczystość św. Jana Chrzciciela wynoszący 480 fl. pol. miał być podstawą uposażenia każdorazowego kanclerza. W uznaniu tych zasług fundatora został on pierwszym kanclerzem w kapitule chełmskiej. W takim charakterze figuruje on już wśród obecnych na kapitule partykularnej w dniu 16 listopada 1678 r.⁹⁴ Formalna jednak erekcja tej prałatury nastąpiła dopiero w 1680 roku⁹⁵. Dokonał jej Stanisław Hijacent Świącicki. Prawo patronatu nad tą prałaturą zostało przyznane kapitule. Ona też wybierała dwóch kandydatów w czasie wakansu tej prałatury, spośród których biskup zatwierdzał jednego⁹⁶. Kapituła zobowiązała się do odprawiania w ciągu roku po śmierci fundatora dwóch uniwersarzy za jego duszę, a każdorazowy następca po dwie msze św. w jego intencji⁹⁷.

Obowiązki kanclerza nie zostały bliżej określone w dekrete erekcyjnym. Były one niewątpliwie te same, jakie pełnił podobni pracownicy w innych kapitułach polskich. Potwierdzają to dekrety reformacyjne biskupów chełmskich wydane z okazji wizytacji kościoła katedralnego. Na uwagę w tym względzie zasługują zwłaszcza decreta reformationis bpa Szembeka⁹⁸ i Skarszewskiego⁹⁹. Przypominają one bowiem kanclerzowi obowiązek strzeżenia archiwum katedralnego, z którego nie powinien wypożyczać żadnych dokumentów bez uzyskania odpowiedniego pokwitowania. On miał też pilnie strzec pieczęci kapitulnych i klucza od archiwum. Trudno jest dziś ustalić, czy do niego należało też spisywanie protokółów z posiedzeń kapitulnych. Wydaje się jednak, że nadal czynili to specjaliści sekretarze zwani teraz notariuszami, gdyż akta kapitulne w dalszym ciągu o nich wspominają¹⁰⁰. Ostatnim kanclerzem kapituły chełmskiej był Franciszek Chociszewski, zmarły w 1802 r.¹⁰¹ Od tego czasu prałatura ta wakowała.

niu zaznaczono: „octo fiorenos ad priorem summam duodecem addidit”. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 118.

⁹³ AKBL. A. 9. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis continens erectiones praelaturarum Capituli et canonicorum*, fol. 15 v-28.

⁹⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 71 v.

⁹⁵ AKBL. A. 9. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis continens erectiones praelaturarum Capituli et Canonicorum*, fol. 16—19 v.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1247.

⁹⁹ AKBL. Rep. 64, teka 15, n. 2575.

¹⁰⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 110 v.

e) *Kantorat czyli prymiceriat.*

Ostatnią wreszcie co do czasu powstania jak i zajmowanego miejsca w chórze i kapitule, była prałatura kantoratu zwana też prymiceriatem¹⁰². Godności tej w kapitule chełmskiej przysługiwało pierwszeństwo tylko przed wszystkimi kanonikami. Fundację swą zawdzięcza ona kanonikowi chełmskiemu Stanisławowi Bedlińskiemu¹⁰³. *Feria 4-ta post festum Circumcisionis* 1696 r. zapisał on na uposażenie tej prałatury sumę 12000 fl. pol. zabezpieczając ją na swej dziedzicznej wiosce Bedlno w ziemi opoczyńskiej¹⁰⁴. Dochód z tej sumy miał stanowić uposażenie kantora. Suma fundacyjna zmalała z czasem do 8000 fl. pol. W roku 1787 została ona jednak zwiększona do 18000 fl. pol. z sum kapitulnych lokowanych na dobrach ziemskich Krupe¹⁰⁵.

Prawo patronatu nad tą prałaturą sprawowała sama kapituła. W wypadku jej zawakowania kapituła wybierała ze swego grona kandydata, którego następnie zatwierdzał biskup i udzielał mu instytucji kanonicznej. Kandydat ten mógł być wybierany tylko na kapitulę generalną¹⁰⁶. O obowiązkach kantora nic nie wspomina zarówno akt fundacyjny jak i erekcyjny. Były one niewątpliwie te same, jakie w tym czasie pełnili kantorzy w innych kapitułach polskich¹⁰⁷. Stwierdzają to zresztą późniejsze zarządzenia bpów chełmskich wydawane z okazji wizytacji kościoła katedralnego. I tak np. dekret reformacyjny bpa Józefa Eustachiusza Szembeka z 1738 r. przypomina kantorowi o obowiązku czuwania nad tym, aby w kościele katedralnym *divinum officium* było śpiewane bez pośpiechu, zgodnie i głosem dźwięcznym¹⁰⁸. Takż sam dekret bpa Wojciecha Leszczyca Skarszewskiego z roku 1796 poleca mu dopilnować, iżby w kościele katedralnym śpiew odbywał się *more Ecclesiarum Cathedralium* i to *pro varietate temporum et festorum*¹⁰⁹. Jego w tym względzie mieli słuchać nie tylko alumni seminarium i niższe duchowieństwo katedralne, lecz także i członkowie kapituły¹¹⁰.

Pierwszym kantorem był tu sam fundator tej prałatury¹¹¹, os-

¹⁰¹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 6, fol. 140.

¹⁰² Akt fundacyjny podaje *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis continens erectionem praelaturarum Capituli et canonicorum*, fol. 28—29 v.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ Tamże

¹⁰⁵ AKBL. A. 11. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis Privilegiorum novorum Erectionum Inscriptionum*, fol. 18 v-22.

¹⁰⁶ Por. też AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 226.

¹⁰⁷ Por. J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry Metropolitalnej Gnieźnieńskiej*, Gniezno 1883, t. I, s. 37.

¹⁰⁸ AKBL. Rep. 64, teka 8, n. 1247.

¹⁰⁹ AKBL. Rep. 64, teka 15, n. 1575.

¹¹⁰ Tamże

¹¹¹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 227.

tatnim zaś Jan Franciszek de Grady, który po zniesieniu kapituły chełmskiej w takim charakterze przeszedł również do katedralnej kapituły lubelskiej ¹¹².

B. Kanonikaty kapitulne.

Jak prałatury tak i prebendy w tej kapitule brały swój początek albo z królewskiej czyli pierwotnej fundacji albo też z fundacji późniejszej. Rozróżnienie to miało praktyczne znaczenie zarówno gdy chodziło o prawo prezenty jak i precedencję w gronie samych kanoników i partycypowanie w dochodach kapitulnych. Ogólnie biorąc liczba kanoników w kapitule chełmskiej była wyjątkowo mała nie dorównująca nawet w tym względzie kapitule wrocławskiej, która według Librowskiego ze wszystkich kapituł polskich miała mieć najmniejszą liczbę prebend kanonicznych ¹¹³. O ile bowiem ta ostatnia liczyła ich zasadniczo 18, to w kapitule chełmskiej — jak to niżej będzie wykazane — liczba stałych prebend kanonicznych pierwotnej i późniejszej fundacji nigdy nie przekroczyła 12.

1. Kanonikaty pierwotnej fundacji.

Pierwotna liczba prebend kanonicznych kapituły chełmskiej ustalona została we wspomnianym przywileju fundacyjnym z 1429 r. Obok bowiem dwóch prałatów miała ona mieć dziesięciu kanoników, których obowiązkiem była troska o kult Boży w katedrze i związana z tym rezydencja przy tej świątyni ¹¹⁴. Tylu też kanonikom przyznaje akt fundacyjny uposażenie ze wsi Parypsy i cła chełmskiego pobieranego w Hrubieszowie. Z tych źródeł każdy kanonik miał bowiem otrzymać 8 marek rocznie oraz odpowiedni obszar ziemi ornej i łąki. Prawo patronatu nad tymi kanoniami, podobnie jak nad prałaturami pierwotnej fundacji, król Władysław Jagiełło zastrzegł sobie i swoim następcom ¹¹⁵. Wyjątek pod tym względem uczyniony tu został dopiero w 1491 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka dla kanonika kaznodziei kościoła katedralnego. Król ten bowiem na prośbę bpa Macieja kanonikat ten uczynił wolnego nadania zastrzegając jedynie, aby kandydat do niego

¹¹² Wymieniają go protokoły posiedzeń kapitulnych z lat 1788—1803. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 6, fol. 55 v.

¹¹³ S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, Warszawa 1947, s. 28.

¹¹⁴ Tak stanowi dokument fundacyjny króla Władysława Jagiełły.

¹¹⁵ Tamże.

był biegłym w teologii i stale mieszkał przy katedrze głosząc tam Słowo Boże ¹¹⁶.

W kapitule chełmskiej prebendy kanonickie mogli otrzymywać tylko duchowni szlacheckiego pochodzenia mający przynajmniej święcenia subdiakonatu ¹¹⁷. Zdarzały się jednak tu wypadki prezenty królewskiej na te prebendy duchownych święceń niższych ¹¹⁸. Ci ostatni po przyjęciu ich do kapituły nie nabywali jednak wszystkich praw przynależnych kanonikom posiadającym święcenia prezbiteratu ¹¹⁹.

Na podstawie znanego materiału źródłowego trudno jest dziś ustalić tu ścisłą kolejność wszystkich prebend kanonickich i nazw jakimi one były tu oznaczone, jak to ma miejsce przy kanoniach późniejszej fundacji. Wydaje się, że miejsce w chórze i kapitule poszczególnych kanoników było oceniane według daty przyjęcia ich do kapituły.

2. Kanonikaty późniejszej fundacji.

Pierwotna liczba kanoników rzeczywistych w tej kapitule utrzymywała się do II poł. XVII w. Dopiero bowiem w 1671 r. przybył tu kanonikat ufundowany przez Marcina Brockiego ¹²⁰, a nieco później, bo w 1703 r. drugi z fundacji Ludwika Blinowskiego ¹²¹. Możliwą jest rzeczą, że czasowo były tu i inne prebendy kanoników rzeczywistych, gdyż akta protokółów kapitulnych wspominają parę razy o zgłaszanych funduszach na ich uposażenie ¹²². Nie wiadomo jednak, czy faktycznie doszło do ich formalnej erekcji i czy miały one trwać również po śmierci swoich fundatorów. Kapituła bowiem na swej sesji generalnej Trzech Króli 1729 r. określiła, iż erekcja nowych prałatur i kanonii może nastąpić tylko wtedy, gdy fundator zabezpieczy na ten cel sumę nie mniejszą niż

¹¹⁶ AKBL. A. 8. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis Erectionum, Privilegiorum*, fol. 9.

¹¹⁷ Statuty kapitulne z 1572 r., których uwierzytelniona kopia znana jest piszącemu, pod numerem 10 stanowią: „Qui capitualiter et legitime vota pronunciantur sunt, oportet, de jure et Sacri Concilii Tridentini constitutione sacris ordinibus initiatos esse, ut sint actu presbyteri, vel saltem in subdiaconatus ordine constituti”.

¹¹⁸ AKBL. A. 122. *Acta Consistorii Chelmensis sub Illmo Alexandro Fredro*, fol. 200 v

¹¹⁹ W myśl wspomnianych Statutów kapitulnych nie mogli brać udziału w głosowaniu i partycypować w pełni we wszystkich dochodach kapitulnych (nr. 10 i 25). Por. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 129.

¹²⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 2, fol. 89 v.

¹²¹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 4.

¹²² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 4, fol. 53 v; *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 90, 137; AKBL. A. 11. *Liber Capituli Cathedralis.* fol. 96 v.

15.000 fl. pol.¹²³ Przy sumach mniejszych kanonia lub pralatura mogła być erygowana jedynie na okres życia fundatora, a później powinna być obracana na jego aniwersarz. Wydaje się, że wkrótce kapituła zwiększyła jeszcze swe wymogi w tym względzie. W roku bowiem 1771 przyjęcie fundacji nowego kanonikatu uzależniła już od przeznaczenia na ten cel sumy 24000 fl. pol.¹²⁴

Obok dwóch wyżej wspomnianych prebend kanonickich późniejszej fundacji spotykamy tu też wzmianki o kanonikach nadliczbowych zwanych gracjalnymi, o kanonikach honorowych i o tak zwanym kanoniku ślepym czyli fikcyjnym.

a) *Kanonikat fundi Brocciani.*

Kanonikat ten nazwę swą zawdzięcza wspomnianemu wyżej Marcinowi Brockiemu, doktorowi medycyny, który testamentem przekazał sumę 22750 fl. pol. na uposażenie kanonika lub altarzysty przy kaplicy św. Krzyża w kościele katedralnym¹²⁵. Z sumy tej 16000 fl. pol. lokowane było na dobrach wsi Lepiozy i Borysowicach, reszta na kahale brzeskim. Pierwszą wzmiankę o tej fundacji spotykamy w aktach kapitulnych pod rokiem 1654¹²⁶. Erekcja kanonikatu opartego na tym funduszu nastąpiła dopiero w kilkanaście lat później. Dokonał tego bp Krzysztof Zegocki 12 października 1671 r. aktem wydanym w Kumowie w obecności swego bpa sufragana Mikołaja Świerkiego i kilku kanoników chełmskich¹²⁷. Stało się to zapewne za staraniem ówczesnego altarzysty tej fundacji Fabiana Raczyka, który w tymże dniu otrzymał nominację na pierwszego kanonika fundi Brocciani¹²⁸. W takim charakterze występuje on po raz pierwszy na sesji partykularnej w 1671 r. prosząc o przyjęcie do grona członków kapituły. Protokół sesji generalnej *Ascensionis* roku następnego wymienia go już wśród kanoników zobowiązanych do rezydencji przy katedrze¹²⁹.

Pierwotne uposażenie tego kanonika miały stanowić wyłącznie dochody z sum fundacyjnych Brockiego¹³⁰, później jednak kapituła dopuściła go do partycypowania we wspólnych dochodach kapitulnych¹³¹. Zmienione zostało też zastrzeżenie kapituły, odmawia-

¹²³ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 4, fol. 188 v.

¹²⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 128 v.

¹²⁵ AKBL. A. 9. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis...* fol. 38—41

¹²⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 1, fol. 178.

¹²⁷ AKBL. A. 151. *Acta Visitationis Dioecesis Chelmensis 1670—1672*, fol. 46—51.

¹²⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol. 97 v.

¹²⁹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol. 5 v. Pierwszy raz wśród obecnych członków kapituły figuruje w protokole sesji noworocznej 1673 r.

¹³⁰ Wzmiankuje o tym protokół posiedzenia kapitulnego w 1671 r. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 2, fol. 97 v.

¹³¹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 3, fol. 109.

jące prawa Racykowi i jego następcom do przesunięcia na zaszczytniejsze miejsce w kapitule ¹³².

Prawo patronatu nad tą kanonią sprawował każdorazowy bp chełmski ¹³³. On decydował o doborze kandydata, który zawsze winien być doktorem prawa lub teologii. Wydaje się, że od tego wymogu w nadzwyczajnych tylko wypadkach biskup udzielał dyspensy ¹³⁴. Kanonikat ten, podobnie jak wszystkie kanonie pierwotnej fundacji, przetrwał do końca istnienia kapituły chełmskiej. Ostatnim kanonikiem tej prebendy był Andrzej Kostkiewicz, doktor praw, który tę kanonię otrzymał w 1781 r. po Danielu Ryczywolskim ¹³⁵.

b) *Kanonikat fundi Blinoviani.*

Drugą z rzędu kanonią późniejszej fundacji, przetrwała do ostatnich lat istnienia kapituły chełmskiej, była kanonia gremialna fundi Blinoviani. W aktach kapitulnych i konsystorza chełmskiego określana jest ona niekiedy również mianem canonicatus fundationis Blinovianae ¹³⁶ lub Blinovscianae ¹³⁷. Nazwę swą zawdzięcza ona swemu fundatorowi Ludwikowi Blinowskiemu, który w 1703 r. na jej uposażenie przekazał sumę 8000 fl. pol. zabezpieczoną na dobrach dziedzicznych wsi Uher ¹³⁸. W zamian za to w tymże samym roku został on pierwszym kanonikiem nowo ufundowanej kanonii ¹³⁹. Wprawdzie w następnych latach pozbawiony on został na pewien czas miejsca w stallach i głosu w kapitule ¹⁴⁰, to jednak samą kanonię zatrzymał do śmierci, która nastąpiła w 1731 r. ¹⁴¹ Bezpośrednim jego następcą na tej kanonii był Antoni de Ruda Popławski, archidiakon gnieźnieński i prepozyt odrowązki ¹⁴². Z akt sądowych bpa Jana Feliksa Szaniawskiego dowiadujemy się, że po śmierci fundatora kapituła dążyła do zniesienia tej kanonii z racji jej skromnego uposażenia. Ocalił ją jedynie sprzeciw tegoż

¹³² AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 2, fol. 101.

¹³³ AKBL. A. 11. *Liber Capituli Cathedralis Chelmensis...* fol. 123.

¹³⁴ Sam Fabian Ryczyk otrzymał zwolnienie od tego wymogu.

¹³⁵ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 210.

¹³⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr. 5, fol. 22 v; AKBL. A. 136. *Acta Judiciaria sub. felici regimine... Felicis Pauli Turski*, fol. 368.

¹³⁷ AKBL. A. 136. *Acta Curiae Episcopalis Helmensis annorum 1771—1778*, fol. 35.

¹³⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 4, 7.

¹³⁹ Wspomina o tym protokół kapituły z 1703 r. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4. fol. 5

¹⁴⁰ Stało się to na skutek jego nagannego zachowania na synodzie diecezjalnym w 1717 r. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 64.

¹⁴¹ Tego bowiem roku na wakujący kanonikat fundi Blinoviani po śmierci Bilnowskiego prezentowany był Antoni Popławski. AKBL. A. 124. *Acta Judiciaria... Joannis Felici Szaniawski*, fol. 172.

¹⁴² Tamże, fol. 172 v-175.

bpa ¹⁴³. Po wspomnianym Popławskim kanonikat fundi Blinowiani kolejno posiadali: Kazimierz Rodoman ¹⁴⁴, Jerzy Bietkowski ¹⁴⁵, zwany też Jerzym Kaszubą Bietkowskim, Tadeusz Bietkowski ¹⁴⁶, Józef Chorzewski ¹⁴⁷, Jan Józef Łoza ¹⁴⁸.

Prawo prezenty do tej kanoni w akcie fundacyjnym zastrzeżone zostało Felicjanowi i Annie ze Sługocin małżonkom Blinowskiemu, a po ich śmierci potomstwu z nich zrodzonemu ¹⁴⁹. Rodzina ta jednak szybko wygasła. Z okazji instytucji na ten kanonikat Jana Józefa Łozy w 1770 r. dowiadujemy się, że rodzina ta już nie istniała i że prawo patronatu w tym względzie przeszło na zawsze do biskupów chełmskich ¹⁵⁰.

c) Kanonikat ślepy czyli fikcyjny.

Instytucja tak zwanego kanonika ślepego lub fikcyjnego (*canonicus caecus*) znana była w Polsce zarówno w kapitułach katedralnych jak i kolegiackich. Na gruncie polskim początków jej należy doszukiwać się w połowie wieku XVI. Wprowadziła ją u siebie pierwsza kapituła metropolitalna gnieźnieńska w 1512 roku ¹⁵¹. Kapituła ta, będąc w wyjątkowych kłopotach finansowych, za radą arcybiskupa Łaskiego na swej sesji generalnej roku wspomnianego powzięła uchwałę, aby raz na zawsze był składany w osobnej skrzyni fundusz dla tzw. kanonika ślepego (*ad canonicum caecum*). Fundusz ten na który składały się zarówno dochody codzienne czyli dystrybucje jak i inne dochody stołu kapitulnego, przypadające na jednego kanonika, miał być przeznaczony na pokrycie pilnych potrzeb kościoła metropolitalnego. Na wzór Gniezna fikcyjną prebendą dla kanonika ślepego w 1614 r. wprowadziła również kapituła katedralna włocławska ¹⁵², a w następnych latach i inne niektóre kapituły polskie ¹⁵³. W kapitule chełmskiej nastąpiło to dopiero w początku XVIII w. za poradą i zachętą bpa Jana Feliksa Szaniawskiego. Biskup ten, jak wynika z protokołu kapituły ge-

¹⁴³ Tamże.

¹⁴⁴ AKBL. A. 125. *Acta Judiciaria... Valentini Chlebowski*, fol. 277

¹⁴⁵ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 5, fol. 22 v.

¹⁴⁶ Tamże, fol. 84 v.

¹⁴⁷ Tamże, fol. 104.

¹⁴⁸ AKBL. A. 136. *Acta Curiae Episcopalis Helmensis annorum 1771—1778 stante episcopatu... Onuphri de Okęcie Okęcki*, fol. 35.

¹⁴⁹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 4.

¹⁵⁰ AKBL. A. 134. *Acta Judiciaria... Felicis Pauli Turski*, fol. 386.

¹⁵¹ Por. J. Korytkowski, dz. cyt., s. 101

¹⁵² S. Librowski, dz. cyt. 108.

¹⁵³ Spotykamy go m. in. w kapitule katedralnej chełmińskiej (A. Mańkowski, *Kapituła katedralna chełmińska 1466—1821*, Toruń 1922, nr 5 i 6 s. 89), kapitule prymasowskiej w Łowiczu (W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu*, Warszawa 1939, s. 106)

neralnej *Divisionis Apostolorum* 1725 r.¹⁵⁴, zaraz po objęciu swej stolicy biskupiej, wzorując się na innych kapitułach, dla zebrania odpowiedniego funduszu na konieczne potrzeby kapituły, polecił tej kapitule wprowadzić u siebie instytucję kanonika ślepego. Nie bez pewnej niechęci zdaje się kapituła ten projekt przyjęła, gdyż wprowadzenie jego w życie uszczuplało i tak już zbyt nikłe dochody poszczególnych członków kapituły. W roku następnym na takiej samej kapitule generalnej ustalonym zostało, iż kanonik ślepy partycypował będzie w równych dochodach od kapituły generalnej Trzech Króli 1727 r.¹⁵⁵

W myśl uchwały tej kapituły sumy przypadające temu kanonikowi miały być składane w archiwum lub u prokuratora z odpowiednią adnotacją i miały być obracane wyłącznie na potrzeby kościoła katedralnego. Zdaje się, że uchwała ta jednak nie zaraz została wprowadzona w życie, gdyż kapituła generalna *Divisionis Apostolorum* 1730 r. raz jeszcze wraca do tej sprawy i stanowi, iż „ob multas rationes et necessitates ut Caecus Canonicus participet aequaliter distributiones cum residentibus, et apud Perillustrem Procuratorem sit conservatio”¹⁵⁶. Na podstawie zachowanych akt kapitułnych trudno jest dziś ustalić jak długo ten kanonikat utrzymywał się w kapitule chełmskiej. Możliwą jest rzeczą, iż na skutek wyjątkowo szczupłych dochodów kapitułnych kanonikat ten wnet poszedł w zapomnienie. Z okazji wizytacji generalnej kościoła katedralnego w 1796 r. biskupa Skarszewskiego dowiadujemy się bowiem, że na ten cel żadne sumy już nie są przeznaczone¹⁵⁷.

d) *Kanonikaty nadliczbowe i honorowe*

Podobnie jak w innych kapitułach polskich powstałych w średniowieczu tak i w kapitule chełmskiej znani byli również kanonicy nadliczbowi (*supernumerarii*) i honorowi (*honorarii*). Pierwsi z nich nazywani też gracyjnymi (*gratiales*) cieszyli się wszystkimi prawami i przywilejami kanoników gremialnych¹⁵⁸. Od tych ostatnich różnili się w zasadzie tylko tym, iż uposażenie ich nie było oparte na stałych prebendach kanonickich, lecz na funduszu

¹⁵⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 144.

¹⁵⁵ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 162.

¹⁵⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 203: „Statuit V. Capitulum ob multas rationes et necessitates ut Coecus Canonicus participet aequaliter distributiones cum residentibus et apud Procuratorem sit conservatio scilicet a 15-ta mensis julii numeret”.

¹⁵⁷ AKBL. A. 165. *Visitatio Generalis Ecclesiae Cathedralis Helmensis Crasnostaviae sitae per... Skarszewski die 3 Mensis Februarii Anno Dni 1796 peracta*, fol. 10: „Pro Canonico, vocatur coeco, nullus Proventus nec Summa quaequam extat, ideo horum etiam rationes non reddantur”

¹⁵⁸ Por. S. Zachorowski, dz. cyt., s. 88—91.

wyznaczonym przez biskupa z dochodów stołu biskupiego¹⁵⁹ lub z innych źródeł przez biskupa wskazanych. Kanonikaty nadliczbowe nie były kanoniami stałymi, lecz ustanowionymi tylko na pewien czas, zwykle do śmierci ich posiadacza lub do czasu przesunięcia go na kanonię o stałej prebendzie kapitulnej — na kanonię gremialną¹⁶⁰. Trafnie tedy o takich kanoniach wyrażano się, iż ich *vis nascitur cum electo et desinit cum defuncto*¹⁶¹.

Trudno jest dziś ustalić dokładniej daty wprowadzenia kanoników nadliczbowych do kapituły chełmskiej z racji zaginięcia wszystkich protokołów posiedzeń kapitulnych odbytych przed 1634 rokiem¹⁶² oraz ze względu na to, że w zachowanych protokołach brak jest jednolitej terminologii na oznaczenie różnych rodzajów kanoników nie należących do grona kanoników gremialnych¹⁶³. Z dużą jednak dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, iż ten rodzaj kanoników znany był tu przynajmniej od drugiej połowy wieku XVII. Z protokołu noworocznej sesji generalnej tej kapituły odbytej 1682 r. dowiadujemy się bowiem, iż biskup chełmski Stanisław Świącicki postanowił powołać dwóch nowych kanoników do pomocy kanonikom gremialnym w wypełnianiu ich różnych obowiązków¹⁶⁴. Kanonicy ci, określani tu jako *cononici titulares*, nie mogą być uważani zarówno za kanoników gremialnych jak i honorowych w znaczeniu dzisiejszym. Nie zostali oni bowiem oparci o żadną z istniejących tu prebend kapitulnych, lecz o beneficja parafii Pawłów i Skierbieszów, a przy tym w kapitule mieli zajmować miejsce po kanonikach gremialnych¹⁶⁵. Wspomniani tu kanonicy tytularni nie mogą być utożsamiani z kanonikami honorowymi, gdyż otrzymali oni nie tylko miejsce w chórze i przywileje przynależne kanonikom chełmskim, lecz obarczeni zostali także różnymi obowiązkami. Zobowiązani bowiem zostali do osobistej rezydencji przy katedrze w uroczystości pierwszej klasy i w dni posiedzeń generalnych i partykularnych w czasie których mieli zajmować swoje stalle w chórze. Z tego tytułu nie mieli jednak prawa do partycypowania w ogólnych dochodach kapitulnych¹⁶⁶.

W dalszych latach protokoły posiedzeń kapitulnych wyraźnie i dość często mówią już o kanonikach nadliczbowych określając

¹⁵⁹ Tamże.

¹⁶⁰ Por. J. K o r y t k o w s k i, dz. cyt. s. 108—109.

¹⁶¹ Por. S. Z a c h o r o w s k i, dz. cyt., s. 89.

¹⁶² Od tego bowiem dopiero roku zachowały się księgi protokołów kapitulnych.

¹⁶³ Kanoników nie będących kanonikami gremialnymi oznaczano terminami: *canonici titulares*, *canonici titulares supranumerarii*, *canonici titulares supernumerarii*, *canonici mensales*, *canonici gratiales*, *canonici praenumerarii*, *canonici honorarii*.

¹⁶⁴ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 3, fol. 104—105.

¹⁶⁵ Tamże.

¹⁶⁶ Tamże.

ich jako *canonici titulares supranumerarii* lub *supernumerarii* ¹⁶⁷. Protokół posiedzenia generalnego kapituły odbytego na uroczystość Rozesłania Apostołów 1725 r. stwierdza, że początkowo było tu tylko dwóch kanoników nadliczbowych, lecz z czasem liczba ich wzrosła do czterech ¹⁶⁸. W roku zaś 1726 kapituła uskarża się, że wielu z nich po otrzymaniu tytułu i stroju kanonickiego nie troszczy się już o wypełnianie swych obowiązków przy katedrze ¹⁶⁹. Uchwała posiedzenia generalnego odbytego na uroczystość Rozesłania Apostołów 1791 r. przypomina znowu, że obowiązkiem kanoników nadliczbowych jest wspomaganie prałatów i kanoników gremialnych w sprawach ciężących na kapitule. Sugeruje też tu kapituła, aby kanonicy nadliczbowi byli powoływani przez biskupa spośród takich proboszczów i dziekanów, którzy chwalebnie pełnili swoje obowiązki duszpasterskie przynajmniej przez okres lat dzieściu i są szlacheckiego pochodzenia ¹⁷⁰.

Choć w końcowym okresie istnienia kapituły chełmskiej niekiedy liczba kanoników nadliczbowych dochodziła do czterech ¹⁷¹ to jednak znane są lata kiedy wogóle ich tu nie było. W urzędowym wykazie członków kapituły, podawanych corocznie w *Directorium Officii divini pro diaecesi Helmensi*, od roku 1794 do końca istnienia kapituły chełmskiej (1807) brak jest już wogóle o nich jakiegokolwiek wzmianki ¹⁷².

Gdy chodzi o kanoników honorowych kapituły chełmskiej to w dostępnych aktach kapituły pierwsze wzmianki o nich spotykamy w początkach XVIII wieku ¹⁷³. Mianowani oni bywali przez biskupa za zgodą kapituły, która też w czasie ich instalacji przekazywała im odpowiednią stallę w chórze. Uzyskiwali oni też prawo do stroju kanonickiego (rokieta, mantolet) ¹⁷⁴ a niekiedy również prawo do dystyngtorium kapitulnego nadanego tej kapitule

¹⁶⁷ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 154 v; Nr 6, fol. 18—19.

¹⁶⁸ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 148 v.

¹⁶⁹ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 154 v.

¹⁷⁰ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 6, fol. 88.

¹⁷¹ Taką liczbę kanoników nadliczbowych podaje urzędowy spis członków kapituły zamieszczony w *Directorium Officii divini pro diaecesi Helmensi* z lat 1787 i 1793 odróżniając ich od kanoników gremialnych i honorowych określeniem: „*canonici supernumerarii cum usu distinctiorii*”.

¹⁷² Nie czynią o nich żadnej wzmianki również protokoły posiedzeń kapitulnych tego okresu.

¹⁷³ W tym okresie w protokołach posiedzeń kapitulnych kanonik honorowy określany był słowami: „*canonicus de mensa*” lub „*canonicus mensalis*”. Por. AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 49, 62 v, 81, 105, 148 v, 187—187 v. Takimi terminami określa biskup Jan Feliks Szaniawski nowomianowanego kanonika Michała Janowskiego w 1726 r. Por. AKBL. A. 123. *Acta Judiciaria.... Joannis Felicis Szaniawski Eppi Chelmen. ab Anno 1725 ad Annum 1727*, fol. 108.

¹⁷⁴ AKBL. A. 142. *Acta Judiciaria.... Josephi Malczewski. 1788—1789*, fol. 99 v—100.

przez papieża Benedykta XIV w 1745 roku¹⁷⁵. Według uchwały kapitulnej z 1782 r. oznak tych mogli korzystać kanonicy ci dopiero po odbytej instalacji, która powinna się odbyć nie później niż w ciągu jednego roku od chwili uzyskania nominacji biskupiej¹⁷⁶. W różnych okresach różna była liczba kanoników honorowych w tej kapitule. W roku 1737 za radą i zgodą biskupa Józefa Szembeka kapituła powzięła uchwałę, aby na przyszłość liczba ich nigdy nie przekraczała sześciu¹⁷⁷. W praktyce jednak uchwała ta nie zawsze była ściśle przestrzegana, gdyż znane są lata kiedy było ich siedmiu¹⁷⁸ lub ośmiu¹⁷⁹.

Praelaturae et canonicatus capituli cathedralis Chelmensis ritus latini.

ARGUMENTUM

Fontibus et documentis, quae maxima ex parte in archivo Curiae Episcopalis Lublini inveniuntur, investigatis exhibitus est numerus, dotatio rationesque temporum, quo modo praelaturae e canonicatus capituli cathedralis Chelmensis ritus latini per quadringentos fere annos (1431—1807) orirentur, atque existerent. Hisce et praecipue actu foundationis eiusdem capituli in Borzysławice die 12 m. iulii 1429 a rege Vladislao Jagiełło edito nec non adhuc sessionibus capitulorum in acta publica relatis (annorum 1634—1807) notum factum est XVII. saeculo exeunte demum novas praelaturas et canonicatus a variis clericis conditos esse. Annis 1638—1696 duabus praelaturis primaevae foundationis (praepositi et decani) additae enim sunt quinque praelaturae novae: archidiaconi, custodis, scholastici, cancellarii et cantoris; numerus autem decem canonicatum in actu foundationis regis Vladislai Jagiełło provisorum auctus est duobus novis canonicatibus graemialibus; horum alter anno 1671 a Martino Brocki dotatus est (canonicatus fundi Brocciani), alter anno 1703 a Ludovico Blinowski (canonicatus fundi Blinoviani) Septem praelaturae et duodecim canonicatus graemiales usque ad finem capituli Chelmensis permanserunt, quamquam extremis annis nonnulli eorum vacabant. Quodam spatio temporis in hoc capitulo canonici caeci ita dicti instituebantur et canonicatus supranumerarii aequae honorarii.

¹⁷⁵ *Directorium Officii divini pro diaecesi Helmensi et Lublinensi in annum MDCCXCV* podaje czterech kanoników honorowych z zaznaczeniem „cum usu Distinctorii” i tytuł „sine usu Distinctorii”.

¹⁷⁶ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 5, fol. 223 v.

¹⁷⁷ AKBL. *Acta Act. Cap. Chelm.*, Nr 4, fol. 272.

¹⁷⁸ Tytuł wymienia *Directorium Officii divini pro diaecesi Helmensi* z roku 1788.

¹⁷⁹ Taką liczbę podaje *Directorium Officii divini pro diaecesi Helmensi* z roku 1789.